

KRONIKA

Slovensko 1938. Československo v zovretí mocností

Rok 2018 sa niesol v znamení pripomínania si niekoľkých výročí, ktoré sa viazali k dejinám spoločného štátu Čechov a Slovákov. Išlo o 100. výročie vzniku Československa, 80. výročie podpisania Mníchovskej dohody a vyhlásenia autonómie Slovenska, 70. výročie februárového komunistického prevratu, 50. výročie vstupu okupačných vojsk do Československa a 25. výročie vzniku Slovenskej republiky. Udalosti spomenutých jubileí sa stávali námetom pre množstvo vedeckých a kultúrnych podujatí. Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici už tradične zorganizovalo medzinárodnú vedeckú konferenciu, na ktorej dostali priestor prezentovať vlastný výskum bádatelia venujúci sa prelomovému roku 1938. Podujatie otvoril riaditeľ spomenutého múzea, Stanislav Mičev, ktorý na úvod zrekapituloval význam roku 1938 v medzinárodných a vnútropolitickej súvislostiach. Upozornil tiež na budúcoročné výročie vzniku slovenského štátu. Múzeum SNP pri tejto príležitosti plánuje usporiadať dve konferencie, jedna z nich sa uskutoční v Prahe dňa 14. 3. 1939, teda presne 80. rokov od hlasovania v Sneme Slovenskej krajiny o utvorení samostatného Slovenského štátu. Druhé konferenčné podujatie sa potom bude realizovať v „hlavnom meste“ Povstania v apríli 2019. Obe konferencie budú spoluorganizované s českými partnerskými inštitúciami.

Úvodný blok prednášok sa niesol v duchu sledovania medzinárodnej situácie v roku 1938 a ich vplyvu na udalosti v Československu. Prvým vystupujúcim bol Alin Soubigou zo Sorbonskej univerzity v Paríži, ktorého prezentácia sa zamerala na postoj Francúzska v medzinárodnej politike v roku 1938 a úlohu ich diplomatov na Mníchovskej konferencii. Prezentujúci sa pritom odrazil od vývoja po skončení prvej svetovej vojny, pričom predostrel informácie o pomoci Československa pri obnove východnej časti Francúzska po veľkej vojne. Ďalej sa venoval popisu geopolitickej situácie v západnej a strednej Európe, založenej na vzťahoch Francúzska – Nemecka – Veľkej Británie a Československa. Príspevok zaľudnil, ked' spomenul osobnosti ako napríklad Aristida Brianda (v rokoch 1921-1929 s prestávkami niekoľkonásobný predseda vlády a minister zahraničných vecí), Charlesa de Gaullea (pôsobiaci v rokoch 1932-1937 na sekretariáte Najvyššej rady národnej obrany), Georgesu-Étienna Bonnetu (minister zahraničných vecí v napäťom roku 1938) alebo Édouarda Daladiera (predseda francúzskej vlády v roku 1938 a aktívny účastník mníchovských rokovanií). Podrobne popísal priebeh konferencie v Mníchove, pričom upozornil na fakt, že veľká časť britských elít v tom čase sympatizovala s nemeckou stranou a odmietavý postoj

Francúzska bojovala za záujmy Československa. Francúzska strana bola tiež prevedená, že Nemecko je na boj dobre pripravené. Podľa správ disponovalo množstvom lietadiel. V tomto prípade však išlo iba o propagandistickú hru, keď nemecká strana pri rôznych príležitostiach ukazovala vždy rovnaký počet lietadiel. Mníchovské rokovania nakoniec dopadli pre ČSR veľmi zle, keď ho zradil jeden z medzivojnových spojencov. Daladierova politická kariéra bola po týchto rozhodnutiach zničená a do konca života svoj postoj v Mnichove ľutoval.

Druhým vystupujúcim bol Marián Manák, pracovník Ústavu dejín Trnavskej univerzity v Trnave. V referáte sa sústredil na vývoj krízy v Sudetoch v roku 1938 očami amerických diplomatov v Európe. Príspevok bol postavený na správach amerických diplomatických zastupiteľstiev v jednotlivých európskych krajinách. Oficiálnym postojom USA v tomto období bola zásada izolacionizmu. Manák prítomných informoval, že v polovici roka 1938 bola predstava USA o možnom vývoji v Európe nasledovná: ak by Nemci vstúpili do ČSR, Francúzsko a Veľká Británia by sa zapojili do vojny na strane ČSR, Sovietsky zväz by mohol poskytnúť leteckú podporu, Poľsko a Rumunsko by sa po istom čase zapojili do bojov na strane ČSR, Maďarsko a Taliansko by zostali aspoň spočiatku neutrálne. Postoj amerického veľvyslance Williama Bullitta k vyhrocujúcej sa situácii v strednej Európe z hľadiska angažovanosti americkej strany v ňom bol taký, že išlo o druh konfliktu, ktorému sa Američania mali vyhnúť. Následne Manák dokumentoval postoje jednotlivých účastníkov mníchovskej konferencie pri rozhovoroch s menovaným americkým diplomatom. Upozornil tiež na fakt, že už v tomto období francúzsky predsedu vlády Édouard Daladier tvrdil, že Nemecko bude v ďalšej vojne porazené a Francúzsko zvíťazí, avšak jediný, kto z toho niečo do budúcnosti získa, budú boľševici – v každej krajine prebehnú sociálne revolúcie a nastolené budú komunistické režimy.

Nasledoval ďalší blok príspevkov, ktoré spájala vojenská tematika. Riaditeľ Vojenského historického múzea, plk. Miloslav Čaplovič, sa zameral na prípravy všeobecnej mobilizácie v ČSR v septembri 1938. Militarizácia Nemecka, ktoré jasne smerovalo k ďalšiemu konfliktu v Európe, podnietilo zmeny v armáde a zabezpečenie obrany štátu aj v Československu. Došlo k vypracovaniu uceleného strategického plánu obrany republiky a to z dôvodu predpokladu, že branná moc bude musieť, okrem iného, až do príchodu spojencov viesť vojnu samostatne. Modifikácia plánu si vyžiadala nemalé finančné prostriedky. Okrem Malej dohody uzavrelo ČSR dohodu aj so Sovietskym zväzom o vzájomnej pomoci v prípade vojenského konfliktu. Týmito vzájomnými garanciami získalo Československo záruku bezpečnosti, akú nemal žiadnen iný malý štát v strednej Európe. Avšak ani tieto zábezpeky neboli pre štát v konečnom dôsledku dostatočné. Podľa odhadov bolo Československo v čase sudetskéj krízy na tom po vojenskej stránke lepšie, ako Poľsko v čase napadnutia Nemeckom.

Zástupca Vojenského historického ústavu – Peter Chorvát, sa dlhodobo venuje budovaniu československých opevnení na Slovensku. V príspevku sledoval obranu hlavného centra Slovenska – Bratislavu v septembri 1938. Bratislava mala v danom období takmer 129 tisíc obyvateľov. Bola strategickým miestom, po anšluse Rakúska sa dostala do bezprostrednej blízkosti hraníc s ríšou a taktiež

„na dostrel“ Hortyovského Maďarska. Predmostie Bratislavu bolo na druhej strane Dunaja a viedol sem jediný most. Bolo dôležité, aby predmostie mali československé vojenské sily pod kontrolou, keďže z tej strany Dunaja by bola Bratislava vydaná na pospas nepriateľa. Už v roku 1934 bola zo strategických dôvodov vypracovaná taktická štúdia na obranu Bratislavského predmostia. Po anšluse Rakúska sa konštatovalo nedostatočné zabezpečenie na rieках Dunaj a Morava a navrhovalo sa posilnenie obrany hraníc. Následne sa začalo s budovaním opevnení na Záhorí a aj na bratislavskom predmostí, čo však bolo náročné utajiť pred susednými krajinami. Príspevok mapoval, akým spôsobom sa postupovalo pri zabezpečovaní obrany štátnych hraníc v tejto oblasti.

Posledným zástupcom Vojenského historického ústavu v programe bol Jozef Bystrický, ktorý priblížil osudy československej armády po konferencii v Mnichove a Viedenskej arbitráži. Autor sa sústredil na presun vojenských jednotiek z pohraničia a na popis zmien v podmienkach organizácie obrany štátu po obsadení pohraničia Nemeckom, Poľskom a Maďarskom. Medzinárodná a vnútropolitická situácia viedla k zníženiu počtu divízií v jednotlivých častiach štátu. Bystrický upozornil aj na fakt, že už v tomto období sa u niektorých predstaviteľov armády prejavil silný antisemitizmus, čoho dôkazom je aj postoj generála Štefana Jurecha, ktorý presadzoval názor, aby sa na Slovensko nepremiestňovali židia a cigáni s maďarským materinským jazykom slúžiaci v armáde v českej časti republiky. Postoj českej strany však bol nekompromisný – títo vojaci patrili na Slovensko miestom trvalého bydliska. Zároveň slovenská strana požadovala, aby sa so slovenskými vojakmi slúžiacimi v československej armáde rozprávalo výhradne po slovensky. Po vyhlásení autonómie Slovenska došlo k odsunu vojakov českej národnosti zo slovenského územia, čo malo vplyv na nemohúcnosť v obrane proti neskorším akciám Maďarska.

Posledným bádateľom prezentujúcim výskum v druhom tematickom bloku bol Milan Vihládal z Univerzity obrany v Brne. Sústredil sa na priblíženie osobných spomienok škpt. Františka Fárka na československé vojenské spravodajstvo. Fárka na konci 30. rokov 20. storočia budoval spravodajskú agentúru namierenú proti Nemecku. Bol aktívny v protinacistickom odboji a v rokoch 1939-1945 bol politickým väzňom. Pracoval v rámci odbojovej skupiny Tři konšelé. Po skončení druhej svetovej vojny pôsobil do februára 1948 na ministerstve vnútra. Jeho spomienky na fungovanie československého spravodajstva v 20. a 30. rokoch 20. storočia sú dobrým pramenným materiálom, hoci je nutné k nemu pristupovať s obozretnosťou, pretože niektoré časti môžu byť príliš subjektívne. Fárka v nich opisuje technické a materiálne zabezpečenie spravodajského oddelenia, spôsob zakladania spravodajských ústrední v severných Čechách. Neoceniteľné sú jeho opisy medziľudskej vzťahov a situácie počas okupácie a domáceho odboja. Istú dobu jeho spomienky podliehali utajeniu, neskôr sa stratili v archíve.

Po obednej prestávke otvoril ďalší blok príspevkov Pavel Mičianik z Historického ústavu Matice slovenskej v Martine. Auditóriu priblížil osudy príslušníkov česko-slovenských ozbrojených zložiek v zajatí Maďarska v rokoch 1938-1939. Krátko po podpísaní Mnichovskej dohody prišiel na Slovensko z Maďarska pokyn, aby Zjednotená maďarská strana na Slovensku organizovala demonštrácie

namierené proti republike. Malo sa tak poukázať na skutočnosť, že ČSR nedokáže zachovať pokoj v krajoch obývaných maďarskou národnostnou skupinou. Mal to byť zároveň dôvod na pripojenie týchto území k Maďarsku. V niektorých oblastiach prebiehali tieto akcie za úzkej spolupráce s vedením četníkov na Slovensku, najmä tých, ktorí boli maďarskej národnosti. Zaujímavými prameňmi k sledovaniu tejto problematiky sú záznamy z vypočúvania zajatcov slovenských braných síl. Väčšina z nich v nich tvrdila, že voči Slovákom sa Maďari nesprávali zle, na rozdiel od postoja k Čechom, voči ktorým boli používané tvrdšie opatrenia. Rozdielny prístup bol spôsobený tým, že Česi boli považovaní za tých, ktorí Maďarom „ukradli“ Hornú zem v roku 1918.

Aleš Binar z Univerzity obrany v Brne hodnotil v prezentácii operačné nasadenie Sudetonemeckého dobrovoľníckeho zboru – Freikorpsu, zo strany nemeckej brannej moci. Kým doteraz bola v historiografii akcentovaná iba politická úloha Freikorpsu, Binar sa vo výskume sústredil na ich vojenskú silu. Autor príspevku došiel k záveru, že vojenská hodnota týchto zborov bola nízka. Mnoho operácií sa neuskutočnilo, časť bola nedostatočne pripravená. Na oveľa lepšej úrovni však bola ich spravodajská činnosť.

Doktorand z Historického ústavu SAV v Bratislave, Martin Posch, podrobil skúmaniu pôsobenie Secret Intelligence Service (ďalej SIS) v strednej Európe pred vypuknutím druhej svetovej vojny. Jeho úlohou bolo vykonávať sabotáže, ideálne priamo v Nemecku. Mali sa organizovať útoky na vojenské objekty, na nemecké vojnové hospodárstvo a podporovať domáci odboj. Posch informoval aj o plánovaných a neúspešných sabotážach, na ktorých sa SIS podieľala.

Tretí blok uzavrel poľský bádateľ - Robert Kowalski, z Múzea Podhalianska. Venoval sa objasneniu aktivít poľských tajných služieb a poľskej armády na území Slovenska na jeseň roku 1938. Kowalski priblížil rokovania delimitačnej komisie, ktorá mala na starosti určenie hraníc medzi ČSR a Poľskom. Nevyhol sa ani incidentu zo dňa 24. 11. 1938, ktorý sa odohral pri Oravskom Podzámku, keď na autobus delimitačnej komisie zaútočila skupina ľudí. Následne objasnili, akým spôsobom táto udalosť ovplyvnila ďalšie rokovania zmienenej komisie.

Andrzej Olejko zo Štátnej vyskej školy technicko-ekonomickej otvoril posledný blok prvého dňa medzinárodnej konferencie. Predstavil veľmi cenný obrazový pramenný materiál pochádzajúci zo súkromných zbierok, ktorý dokumentoval operácie poľskej armády na slovensko-poľskom pohraničí v roku 1938.

Sorin Arhire z Univerzity v Alba Iulii referoval o rokovaniach o možnom tranzite Červenej armády cez územie Rumunska počas krízy v Československu v roku 1938. Tieto plány sa na program dňa dostali po anšluse Rakúska, kde Nemecko jasne deklarovalo svoju silu. Rumunsko však nakoniec povolilo Sovietom len prelet lietadiel cez vlastné územie, zamietavo sa postavilo k požiadavke na prechod pozemných vojsk. Zároveň referujúci zhrnul postoje jedného zo spojencov ČSR na udalosti odohrávajúce sa na medzinárodnej scéne v roku 1938.

Prvý konferenčný deň uzavrel opäť riaditeľ Múzea SNP – Stanislav Mičev, ktorý sa v prezentácii venoval ohlasu Runcimanovej misie a riešeniu sudetskej krízy v dobovej zahraničnej tlači. V príspevku zhrnul postoje britskej diplomatickej misie a zdôvodnil ich pozadie.

Program druhého dňa medzinárodnej konferencie otvoril Róbert Arpáš, pracovník Katedry historie FF UKF v Nitre a Historického ústavu v Bratislave. Autor sa dlhodobo venuje otázkam autonómie, čoho dôkazom sú početné štúdie a iné časopisecké príspevky mapujúce dané obdobie. Jeho príspevok sa tentoraz sústredil na popis rozsiahlych zmien v rôznych oblastiach politického, spoločenského, hospodárskeho a kultúrneho života po vyhlásení autonómie Slovenska v októbri 1938. Pripomeral úlohu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany, ktorá sa stavala do pózy jedinej oprávnenej reprezentantky slovenského národa. V parlamentných voľbách boli ľudáci vždy celkom úspešní, od roku 1925 získavali pravidelne okolo 30 % voličských hlasov. Nestačilo im to však na mocenské ovládnutie Slovenska, snažili sa preto eliminovať ostatné strany a upozorňovali na ich neslovenský pôvod. Práve parlamentná demokracia sa stávala prekážkou na presadenie sa HSL'S, ktorej predstavitelia dávali prednosť autoritatívnomu riadeniu pred demokratickým. Idea demokracie teda mala byť nahradená autoritatívnym riadením, na ktorý prechádzali všetky susedné krajinu. Žilinská dohoda bola vlastne diktátom HSL'S pri snahe udržať československý štát. Ľudáci sa zaviazali, že podpísanú dohodu považujú za definitívne vyriešenie ich požiadaviek. Autor ďalej informoval o tom, ako postupnými krokmi ľudáci ovládli rôzne oblasti správy štátu a život v ňom.

Ferdinand Vrábel z Ústavu politických vied SAV sa venoval rokovaniam o nových hraniciach medzi Slovenskom a Maďarskom. Pre uľahčenie rokovania v Komárne využívala maďarská strana podvratnú činnosť organizovanú na tomto území. Od 20. septembra 1938 Maďari podporovali rôzne teroristické akcie na Slovensku v záujme vyvolať zdanie, že ČSR nezvláda situáciu v krajinе riešiť. Komárňanské rokovania neviedli k dohode. Maďari požadovali posun hraníc na základe sčítania obyvateľstva z roku 1910, čomu sa slovenská strana bránila. Slovensko na rokovaniach zastupovali Jozef Tiso a Ferdinand Ďurčanský, ktorí nemali dovtedy s rokovaniami na tejto úrovni skúsenosti. Svedčí o tom aj fakt, že slovenská strana súhlasila so stretnutím v meste, v ktorom boli silné protičeskoslovenské nálady. Rokovacím jazykom mala byť maďarčina, keďže, podľa Maďarov, obe strany tomuto jazyku rozumeli. Vrábel následne informoval o priebehu rokovania a ďalších medzinárodných a vnútropolitických súvislostiach.

Juraj Krištofík z Múzea Slovenských národných rád na Myjave siahol po článkoch uverejnených v dobovej tlači a na ich základe zdokumentoval vzťah HSL'S k ostatným politickým stranám v čase od vyhlásenia autonómie Slovenska. V tomto období ľudáci bud' zastavili činnosť alebo pohltili takmer všetky zvyšné politické strany na Slovensku. Vládni komisári dosadení HSL'S sa dostali do redakcií tlačovín, aby boli pod drobnohľadom ich aktivity. Krištofík podrobne opísal, akým spôsobom ľudáci očierňovali jednotlivé politické subjekty pôsobiace na Slovensku v tlači, aby tak jednak zdôvodnili svoje rozhodnutia o zastavení ich činnosti, prípadne ich prinútili zlúčiť sa s nimi do HSL'S – strany slovenskej národnej jednoty.

Druhý do obedňajší blok otvoril Ondrej Druga z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Venoval sa problematike reakcie vojvodinských Slovákov na nemeckú agresiu voči ČSR v roku 1938. Vojvodinskí Slováci označovali ČSR,

napriek tomu, že v nej už dlhú dobu nežili, ako svoju starú vlast'. Identifikovali sa s českoslovakistickou ideou, čo sa prejavovalo najmä v názvoch spolkov. Kríza v ČSR nenechala Slovákov vo Vojvodine chladnými, organizovali finančné zbierky na podporu republiky a Červeného kríža v Československu. V Evanjelickom hlásniku, tlačovine miestnej enklávy, bola v tomto období publikovaná výzva na budovanie evakuačných táborov pre deti z Československa v prípade napadnutia domoviny Nemeckom. Konala sa aj organizácia dobrovoľníkov, ktorí mali bojovať za záujmy ČSR. Spolupatričnosť s bývalou domovinou bola teda pri Slovákoch vo Vojvodine veľmi silná.

Zástupkyňa Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici – Katarína Ristveyová – zmapovala v prezentácii pohľad maďarských autorov na udalosť, ktorá poznamenala vzájomné vzťahy medzi Slovenskom a Maďarskom – prvú Viedenskú arbitráž. Autorka sa, okrem iného, snažila zdôvodniť pozadie postoja maďarských autorov na túto dejinnú udalosť.

Autorské duo Alena Mikulášová a Miroslav Palárik sa v d'álšom príspevku venovalo pohľadu nitrianskej regionálnej tlače na kritické udalosti roka 1938. Kríza v republike bola v Nitre vnímaná skôr cez prizmu nedostatku zásob, ktoré si obyvatelia mesta začali vytvárať. V Národnej stráži (od novembra 1938 tento týždenník vychádzal ako Nitrianska stráž) boli jesenné udalosti sledované s určitým oneskorením, čo zapríčinila týždenná periodicitu tlačoviny. Akcentovali sa témy vzťahu Slovákov k Čechom a Maďarom, najmä v súvislosti s vyhlásením autonómie Slovenska a slovensko-maďarskými rokovami o úprave hraníc. Dôkazom zostrených protičeských nálad bolo okrem iného aj zhodenie sochy bývalého československého prezidenta T. G. Masaryka z podstavca pred nitrianskou sedriou. Tento priestor nezostal dlho prázdny, v roku 1939 tu bola osadená socha M. R. Štefánika, ktorá bola dovezená z Maďarmi obsadených Levíc. Revíziou prešli aj názvy ulíc, ktoré mali odrážať nové štátoprávne usporiadanie a zostavil sa nový diapazón osobností, ktoré sa mali obyvateľom prostredníctvom pomenovania verejných priestranstiev pripomínať. Prezentujúci informovali aj o d'álších hlbokých zmenách, ktoré zasiahli nitriansku societu.

Jozef Pavlov z Univerzity Mateja Bela priblížil účastníkom konferencie vývoj v spoločenskej a politickej oblasti v okrese Zvolen v roku 1938. Bol to d'álší z príspevkov, ktorý popisoval odraz dejinných národných udalostí v regionálnych podmienkach. Autor príspevku poukázal na zaujímavý prípad židovských manželov Kleinovcov, ktorí spáchali v novembri 1938 samovraždu v jednom zo zvolenských hotelov. V policajnej správe o tejto udalosti sa uvádzalo, že v liste na rozlúčku zdôvodnili manželia svoj čin tým, že ako starší ľudia nechceli prežiť nástrahy nemeckých koncentračných táborov.

Záverečný blok konferencie otvoril príspevkom Karol Fremal z Univerzity Mateja Bela. Popísal priebeh odbojovej činnosti na Slovensku po vyhlásení autonómie v októbri 1938. Živnou pôdou opozície budúcej štátostrany boli bývalí funkcionári ľudákmí zakázaných strán. Komunisti už od 6. októbra 1938 začali s odbojovou činnosťou. Robila sa prevažne šepkaná propaganda proti nacizmu, vydávali sa letáky proti režimu, zbierali sa peniaze na odboj, podporovali sa rodiny zatkutých komunistov. V d'álšom vývoji sa ku komunistom pridávali aj

sociálni demokrati, od decembra časť študentstva. Fremal v príspevku zhrnul aj ich odbojové aktivity.

Lucia Sotáková a Juraj Lepiš z Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici tematicky nadviazali na Fremalov príspevok, ked' interpretovali počiatky odboja na Slovensku na základe zachovaných plagátov, letákov a hesiel. Autori sa sústredili najmä na odbojové akcie po vzniku Slovenského štátu v marci 1939.

Posledným vystupujúcim bol Lukáš Volentier z Univerzity Mateja Bela, ktorý zmapoval činnosť mincovne v Kremnici na prelome rokov 1938/1939. Tento štátny podnik mal dlhodobú tradíciu v razbe mincí. Volentier sa sústredil na informovanie o konkrétnych plánoch na oživenie razby mincí v meste Kremnica v roku 1938 a začlenení mincovne do hospodárskeho života novej republiky na mape strednej Európy, ktorá vznikla v marci 1939.

Konferencia priniesla nové zistenia, ktoré môžu obohatiť doterajšie historické poznanie o udalostiach roku 1938. Zároveň sa vynorili nové otázky a podnety pre jednotlivých bádateľov, ktoré doposiaľ neboli zmapované a na ich zodpovedanie bude potrebný ďalší hĺbkový výskum. Múzeum Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici opäť poskytlo priestor pre výskumníkov venujúcim sa obdobiu druhej svetovej vojny, kde mali možnosť pertraktovať problémy z rôznych uhlov pohľadu. Tešíme sa na ďalšiu medzinárodnú konferenciu, tentoraz reflektujúcu udalosti odohrávajúce sa vo vojnovom roku 1939.

Miroslav Palárik, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre